

INTRODUCERE

1. De ce un nou dicționar de terminologie gramaticală?

Au trecut 25 de ani de la apariția DSL (Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, Editura Științifică, 1997, ediția a II-a, Editura Nemira, 2001, 2005), carte care a dominat autoritar dicționarele de terminologie, nu numai prin consistență și întindere, dar și prin calitatea de a fi unică pentru terminologia lingvistică modernă. În răstimpul celor 25 de ani, știința lingvisticii și a gramaticii în special a avut un parcurs de mare îmbogățire teoretică și descriptivă, iar gramatica românească a fost părtașă direct la această dinamică, înscriindu-se în demersul internațional, european și american, de progres.

În calitate de autor al părții de gramatică din DSL, am decis că este momentul unei noi cărți destinate terminologiei gramaticale (în sens larg), îmbogățite și aduse la zi, adăugând la varianta anterioară atât termeni noi (concepțe nou introduse în cercetarea gramaticală, dar și concepțe care, fără să fie totalmente noi, rămăseseră neînregistrate sau insuficient precizate), cât și modificări (adaosuri de sensuri sau reajustări de semnificație la termenii existenți). În raport cu lucrarea anterioară, cartea de față prezintă atât elemente de continuitate (vezi infra 2), cât și numeroase noutăți (vezi infra 3).

2. Elemente de continuitate

– Se păstrează din DSL cele două tipuri de articole: unele concepute ca articole de dicționar (cele mai numeroase) vs articole de enciclopedie, ultimele fiind frecvente în prezentarea unor școli lingvistice, discipline, concepțe generale etc. (vezi ANALIZĂ, CLASIFICARE, DINAMICĂ, FUNCȚIE, FUNCȚIONAL, GRAMATICĂ, METODĂ, MORFOLOGIE, PREDICAT, SINTAXĂ, STIL, STRUCTURALISM, TIPOLOGIE, TRANZITIVITATE, VERB etc.).

– Se păstrează organizarea internă a articolelor, cu distincția I vs II, reprezentând termeni fără legătură între ei (vezi MĂSURĂ_I vs MĂSURĂ_{II}, primul cu semnificații gramaticale, vs al doilea, cu semnificația din versificație, sau SUBIECT_I vs SUBIECT_{II}, primul cu accepții sintactice, iar al doilea, cu accepții din limba comună „subiect vorbitor” sau „subiect al unei anchete lingvistice”), iar în interiorul lui I, distincția 1 vs 2 vs 3; vezi NEUTRU₁₋₄ (cu distincțiile „gen/clasă de substantive”, „caz”, „valoare”, „uz”) sau POSESIV₁₋₅ (cu distincțiile „adjectiv posesiv”, „pronume posesiv”, „marcă posesivă”, „clitic posesiv”, „transformare posesivă”). Distincția maximă (vezi 1–13 sau 1–16) caracterizează intrări precum ANALIZĂ, GRAMATICĂ, cu numeroase tipuri de analiză și numeroase tipuri de gramatică. Se păstrează modalitatea de structurare internă a articolelor mai lungi, utilizând punctul (●) pentru indicarea începutului unei noi idei.

– Se păstrează modalitatea de alegere a titlului de articol, variind fie după „centrul” sintagmei terminologice (vezi *POSESIV*₁₋₇ sau *CATEGORIAL*_{1,5}, unde fiecare nou subtitlu este selectat după centrul diferențiator; „adjectiv posesiv” vs „pronume posesiv” vs „clitic posesiv” vs „transformare posesivă”, respectiv „simbol categorial” vs „component categorial” vs „regulă categorială” vs „gramatici categoriale” vs „adjectiv categorial”), fie după adjectivul categorizant (vezi *VERB*, cu subtitlurile selectate după adjectivul diferențiator „verb tranzitiv” vs „verb intransitiv” vs „verb inacusativ” vs „verb zerovalent” vs „verb monovalent” vs „verb bivalent” vs „verb trivalent” vs „verb psihologic” etc.).

– Ca și în DSL, cuvintele-titlu sunt reprezentate de termeni aparținând clasei numelui (*CATEGORIE*, *CLASĂ*, *MORFEM*, *MORFOM*, *PRONUME*, *VERB*) și clasei adjectivului categorial (*ATESTAT*, *CATEGORIAL*, *COMUN*, *ETIMOLOGIC*, *LUNG*, *MOȘTENIT*, *PERSONAL*, *SCURT*). Multe dintre adjectivalele apărând ca termeni-titlu se pot și substantiviza (vezi *ABSTRACTE*, *CALIFICATIVE*, *CANTITATIVE*, *DEONOMASTICE*, *DEVERBALE*, *MASIVE* etc.). Ca în multe alte terminologii, lipsesc totalmente verbele, semnificațiile procesual-dinamice fiind suplinite de mulțimea infinitivelor lungi (vezi *CLASIFICARE*, *COMPUNERE*, *COMUNICARE*, *FORMARE A CUVINTELOR*, *GRAMATICALIZARE*, *LEXICALIZARE*, *NOMINALIZARE*, *PREFIXARE*, *SUFIXARE*).

– Ca și DSL, noua carte înregistrează cazurile de sinonimie, prin trimiteri de la un titlu la altul (există titluri în exclusivitate de trimitere; vezi *CAP – CENTRU*, *CONECTIV – CONECTOR*, *PARANTETIC – INCIDENT*, *SLASH – BARĂ OBLICĂ*). În alte cazuri, sinonimia este parțială, rezultând din tratări parțial diferite în lucrările care au înregistrat și discutat fenomenul (vezi *ACTANT – ARGUMENT*, *ȚINTĂ – RECIPIENT*). Pentru sensuri apropiate sau interferente, fiecare articol face trimiteri finale la termenii înrudiți. Pentru termenii insuficient fixați ca formă, am păstrat variația care se manifestă în uz (*ADJECTIV(IZ)ARE*, *COD(IFIC)ARE*, *DENOTAȚIE/DENOTARE*, *DOMINANȚĂ/DOMINARE*, *MORFEM(AT)IC*, *SUBSTANTIV(IZ)ARE* etc.).

– Deși este un dicționar de terminologie gramaticală generală, referirea la română este predominantă. Raportarea la română apare în trei feluri: (i) dicționarul introduce întreaga terminologie românească, propusă și folosită pentru descrierea limbii române; (ii) distincțiile comparative implică adesea situația din română, ceea ce servește la lămurirea conceptului și a manifestărilor acestuia în diverse limbi; (iii) exemplificarea predilectă privește româna, exemplele românești fiind mai ușor de urmărit pentru înțelegerea conceptului.

– Pentru termenii aparținând teoriilor recente sau foarte recente, dicționarul face trimitere și la autorul/autorii teoriei cu scopul de a reflecta paternitatea unor idei, ipoteze, concepte care nu sunt încă intrate în sfera cunoașterii comune, pe de o parte, și de a surprinde accepții particulare ale unora dintre termeni, pe de altă parte.

– Inventarul de termeni, ca și cel din DSL, reliefează atât dimensiunea „istorică” (include termeni aparținând conceptelor istoric semnificative, înlocuindu-se unele pe altele), cât și dimensiunea „sincronică” (include termeni paraleli venind din teorii diverse). Include atât terminologia românească, destul de bogată (vezi termeni precum: *APOZEM*, *CULTIVARE (A LIMBII)*, *DESPĂRȚIRE (ÎN SILABE)*, *(ELEMENT) PREDICATIV SUPLEMENTAR*, *(COMPLEMENT) SECUNDAR*, *ÎMPLETIRE*, *OSPITALITATE*, *SEMIINDEPENDENT*, *SEMIADVERB* etc.), cât și termeni provenind din teoriile gramaticale moderne, utilizați și în gramatica românească. Termenii moderni sunt preluați prin procedeele curente de adoptare a împrumuturilor: traducere (vezi *CAP*, *RIDICARE*, *SUPRIMARE*, *SUSPENDAT*, *URMĂ*), calc parțial (vezi *D-STRUCTURĂ*, *S-STRUCTURĂ*) sau preluare neologică totală (*ACCOMPLISHMENT*, *ACHIEVEMENT*, *CLEFT*, *CROSSOVER*, *EQUI*, *FRONTING*, *PIED-PIPING*, *P-STRANDING*, *SCRAMBLING*, *SMUGGLING*, *SLASH*,

SMALL CLAUSE, TOUGH-CONSTRUCTION, WH-). Preluarea totală a intervenit acolo unde termenul este deja încetățenit sau acolo unde, plecând de la o teorie anume, a fost dificil de găsit corespondentul cel mai potrivit (vezi clasele semantico-aspectuale ale lui Z. Vendler *ACCOMPLISHMENT, ACHIEVEMENT*). Inventarul bogat de termeni este o „mărturie” pentru ceea ce a însemnat dinamica lingvisticii românești și a celei generale în ultima jumătate de secol.

– Ca dinamică a disciplinei, sunt extrem de interesante articolele care încorporează „istorii” ale unor concepte lingvistice în funcție de tipul de gramatică și de momentul istoric în care se folosesc (vezi *CATEGORIE*, în gramatica clasică, vs în GB vs în Minimalism, cu distingerea *CATEGORIE LEXICALĂ* vs *FUNCȚIONALĂ* vs *LEXICO-GRAMATICALĂ*; *CATEGORIE VIDĂ* etc.; vezi și *CAZ*, cu „istoria” conceptului, implicând schimbările impuse de diversele teorii simultane sau succesive). Sunt termeni-martor pentru evoluția disciplinei noastre, necesitând adesea o prezentare lărgită, enciclopedică.

3. Elemente de noutate

– În acest *Dicționar*, gramatica este privită în sens larg (vezi *GRAMATICĂ_{1,2}* din *Dicționar*), incluzând, pe lângă conceptele strict gramaticale, și termeni și concepte de morfologie derivațională, pe baza trăsăturilor comune cu morfologia și sintaxa, dar și termeni și concepte din afara domeniului gramatical (din fonetică, stilistică, lexicologie, lexicografie, lingvistică generală), examinați însă din perspectivă gramaticală (ce manifestări prezintă în plan gramatical; ce efecte gramaticale le sunt caracteristice). De altfel, în lingvistica modernă, adesea integratoare, interferența dintre subdisciplinele lingvistice este atât de mare încât orice încercare de separare și de tratare independentă este sortită în mare parte eșecului.

– Noutățile *Dicționarului* privesc:

(i) inventarul de termeni (noii termeni sunt notați cu semnul „+” atașat la umărul drept al cuvântului-titlu; vezi *DEGRAMATICALIZARE⁺*, *DELEXICALIZARE⁺*, *DEONOMASTIC⁺*, *EROZIUNE⁺*, *EXTERNALIZARE⁺*, *FEMINIZARE⁺*, *IMPREDICTIBILITATE⁺*, *MARCATOR⁺*, *MONOPROPOZIȚIONAL⁺*, *NEGATOR⁺*, *NONFINIT⁺*, *POLIFUNCȚIONALITATE⁺*, *POLIDEFINITUDINE⁺*, *PREDICTIBILITATE⁺*, *PROFRAZĂ⁺*, *RECATEGORIZARE⁺* etc.); termenii nou introduși apar atât ca efect al lărgirii teoriei gramaticale, cât și ca efect al avansării în descrierea gramaticală a limbii române;

(ii) gradul de detaliere a descrierii gramaticale este mai mare, incluzându-se noi subdiviziuni și aspecte ale descrierii (vezi, de exemplu, *SIGMATIC⁺*, *ASIGMATIC⁺*, în raport cu *PARTICIPIU*; *AUGMENT⁺*, *CONTINUU⁺*, *ISTORIC⁺*, *SLAB⁺*, *TARE⁺*, în raport cu *PREZENT*);

(iii) suplimentul de subsensuri (apar subsensuri noi; vezi *MIXT₂* pentru a acoperi conceptul de „categorie mixtă”, sau *FORȚĂ_{11,2}* pentru a acoperi conceptul de „grup al forței”, sau *FUNCȚIONAL₃* pentru a acoperi conceptul de „categorie funcțională” etc.);

(iv) modificări și precizări de conținut, în special pentru conceptele care au primit, în ultimele decenii, descrieri noi;

(v) mici modificări de redactare în vederea clarificării prezentărilor; alte modificări minore față de textul anterior (de literă, de exemplu etc.).

Termenii comuni, redactați în DSL de LIR, ABV, MM, CC, CS, MR, au fost rescriși integral; cei semnați GPD s-au păstrat identic ori de câte ori conceptele nu au suferit „primeniri” teoretice importante. Cine dorește să afle exact diferențele de detaliu între articolele comune redactate de GPD face o operație de comparație a textelor. Un exemplu

tipic de îmbogățire a prezentării apare în cazuri precum CENTRU sau PASIVIZARE, unde, în ultima perioadă, informația teoretică s-a îmbogățit, s-a diversificat, mai ales pe latura tipologică (vezi CENTRU, care adaugă la informația anterioară subtitluri noi destinate *deplasării centrului, parametrului centrului sau marcării pe centru vs pe subordonat*).

– Majoritatea termenilor noi sunt concepte nou introduse în gramatica generală și în cea românească (vezi DELEXICALIZARE, DEGRAMATICALIZARE, EXTERNALIZARE, FOCALIZATOR, GENERIC, MARCATOR, MORFOM, RESTRUCTURARE, MONOPROPOZIȚIONALITATE etc.), dar sunt și detalieri, aprofundări ale analizelor anterioare (vezi TEMPORAL, SCURT₃, SLAB₁₋₄ etc.). Totalmente noi sunt titluri de tipul: „GENERALIZAREA LUI BACH”, „GENERALIZAREA LUI BURZIO”, „GENERALIZAREA LUI KAYNE”, LEGEA LUI WACKERNAGEL”, „LEGEA TOBLER-MUSSAFIA”, „IPOTEZA BORER-CHOMSKY”, „CICLUL LUI JESPERSEN” etc., semnificative pentru înnoirile teoretice ale *Dicționarului*.

– Abuzul de majuscule, în denumirea de principii și de teorii (vezi *Principiul Proiecției, Principiul Proiecției Extinse, Teoria Guvernării și a Legării* etc.), este explicabil prin funcția simbolică pe care o dobândește majuscula în contextul identificării unui nume propriu.

– Bibliografia lucrării este adusă la zi, prin introducerea de titluri semnificative ale ultimelor decenii și prin completarea cu titluri specializate pentru definirea și descrierea noilor termeni.

– Noul *Dicționar* include un total de 1310 termeni-titlu, dintre care 332 sunt intrări noi (marcate prin ⁺, de exemplu A-BAR⁺, ABDUCȚIE⁺, ACCOMPLISHMENT⁺ etc.); la nivelul structurii interne a articolelor, dicționarul înregistrează 2170 de subpuncte și subtitluri interne. Numărul mare de termeni și subtermeni indică efervescența disciplinelor lingvistice și a gramaticii în special, marcând atât bogăția „externă”, cât și cea „intern-românească” a disciplinei.

4. Despre autorii cărții

Cei cinci autori, membri ai Departamentului de gramatică din Institutul de Lingvistică al Academiei „Jorgu Iordan – Al. Rosetti”, din generații extrem de diferite, au în comun preocuparea constantă pentru cercetarea gramaticală, iar, pentru patru dintre ei, și experiența bogată în domeniul gramaticii generale și al celei românești, fiecare cu lucrări semnificative în domeniu. Al cincilea, foarte tânăr, a avut șansa de a învăța enorm din lungile ședințe de lucru.

Cartea este o lucrare colectivă, rezultată din discutarea în comun a fiecărui articol; de aceea, articolele nu sunt semnate. Inclusiv pentru articolele care vin din vechea ediție, unele au suferit remanieri semnificative, greu de atribuit unui singur autor.

A

A-BAR⁺

Concept folosit în gramatica generativă, introdus după formularea Teoriei *X-BAR* (Chomsky 1970, Jackendoff 1977) și folosit pe scară largă în modelul *GB* (Chomsky 1981) și în modelele generative ulterioare. • **Poziție A-BAR.** Abreviată curent ca A', desemnează o poziție sintactică nonargumentală și nontematică; distincția *A/A-BAR* a fost definită în *GB* (Chomsky 1981); operatorii (elementele relative și interogative) sau elementele deplasate în periferia stângă a propoziției ocupă poziții A-BAR. • **Deplasare A-BAR.** Deplasare sintactică într-o poziție A-BAR dintr-o poziție argumentală – de exemplu, deplasarea elementelor relative sau interogative din poziția de bază (obiect) în periferia stângă a propoziției: *omul pe care l-ai văzut pe-care; Pe cine ai văzut pe-cine?* – sau dintr-o poziție A-BAR – de exemplu, deplasarea elementelor interogative din propoziția subordonată în propoziția principală; procesul deplasării elementelor relative și interogative este ciclic, astfel că aceste forme de deplasare sintactică la distanță au loc în mai multe etape; pozițiile intermediare ale deplasării sunt în mod obligatoriu poziții A-BAR: *Pe cine spui că pe-cine ai văzut pe-cine?*. În cele mai multe abordări teoretice, deplasarea în poziție argumentală dintr-o poziție A-BAR nu este permisă, acest proces fiind cunoscut cu denumirea engl. *improper movement*. • **Legare A-BAR.** În Teoria Legării, desemnează relația de dependență anaforică dintre un pronume și un antecedent aflat într-o poziție A-BAR: [*Omul acela*]_p, *l-am văzut ieri*; grupul nominal *omul acela*, coreferențial cu pronumele clitic *l-*, este dislocat la stânga, ocupând așadar o poziție A-BAR.

Vezi ANAFORĂ_{L4}, ARGUMENTAL₂, DEPLASARE₃, *GB*, GRAMATICĂ_{II.9,10}, GUVERNARE₂, LEGARE, OPERATOR₃, PERIFERIE₂, *X-BAR*.

ABATERE

Termen de gramatică normativă folosit pentru a desemna nerespectarea regulilor unei limbi sau, mai restrictiv, devierile de la normele statornicite, pentru o anumită epocă, de uzul literar al limbii; sinonim cu *greșeală*, *incorectitudine*; se diferențiază de *agramaticalitate*, fiind mai larg și mai puțin tehnic decât ultimul, care este specializat pentru gramatica generativă. Termenul *abatere* are o conotație defavorabilă, implicând o atitudine de condamnare a devierilor de la normă și, dimpotrivă, de recomandare a regulii, a normei. În funcție de tipul de reguli și de norme nerespectate, se disting: (i) abateri în raport cu competența lingvistică, deci abateri de la regulile de construcție gramaticală (morfologice, sintactice, inclusiv reguli de acord și de topică) și de la regulile de construcție semantică; (ii) abateri în raport cu competența comunicativă, deci de la normele de adecvare situațională